

DEN MAGISKE BLOKK – om kjønn og identitetsarbeid

Harriet Bjerrum Nielsen

Hvordan kan man konseptualisere identitetsarbeid knyttet til kjønn uten å ende opp i enten essensialistiske eller nominalistiske posisjoner, som på hver sin måte har problemer med å gjøre rede for forandring og variasjon mellom individer? I artikkelen argumenteres det for »en tredje vei« som fastholder begrepene identitet, subjektivitet og diskurs som forbundne, men ikke gjensidig reduserbare begreper. Dette belyses ved hjelp av en metafor fra Freud hvor det psykiske apparat fremstilles som »en magisk blokk« som er slik innrettet at varighet og forandring ikke utelukker hverandre. De teoretiske poenger illustreres gjennom en analyse av en 20-årig jente. Analysen peker på at kjønnets subjektivitet ikke defineres gjennom et spesifikt innhold, men ved den måte bilder av og diskurser om kjønn knyttes sammen i jentas livshistorie. I sitt kjønnsidentitetsarbeid bruker hun samfunnets diskurser for å fortolke og bearbeide bl a sin egen kjønne subjektivitet. På den måte kan hun være med på både å endre og sementere stereotypier om hva som er kvinnelig eller mannlig i vår kultur.

Kjønnets mellom essensialisme og oppløsning

Å snakke om kjønn og identitet er ikke så enkelt nå for tiden hvor kjønnets uttrykker seg mer og mer variert og hvor identiteten synes å bli mindre og mindre fast forankret i gitte sosiale tilhørighetsforhold. Universaliserende beskrivelser av kvinner og menn har aldri dekket alle kvinner og menn. Dette faktum er blitt mer tydelig dess fler stemmer som har latt høre fra seg i kvinneforskningen (kvinner av andre raser, klasser, kulturer, aldre og seksuell legning) og dess mer kvinnefrigjørelsen selv har bidratt til å skape forskjeller mellom kvinner. Identitetsbegrepet på sin side er blitt destabilisert gjennom det faktum at individene i det moderne samfunn i mindre grad enn før kan gjøre seg ferdige med sitt identitetsarbeid i ungdomsalderen. Den moderne verden krever ikke bare sosial og geografisk, men også identitetsmessig mobilitet gjennom hele livet.

Betyr dette at kjønn og identitet holder på å bli uthulede begreper, ufruktbare å tenke i og teoretisere rundt? Et slikt standpunkt er ikke mindre problematisk. For hvordan da forklare at kjønn faktisk gjør en forskjell, både i det liv den enkelte lever, i samfunnets organisering og i det språk vi anvender oss av og som vi finner oss selv i? Hvordan forklare at vi i hvert fall innen gitte kulturelle, geografiske og historiske kontekster uten

større problemer kan identifisere »mannlige« og »kvinnelige« verdier, strategier og reaksjonsmønstre som, om enn de ikke gjelder alle menn og kvinner, dog likevel er mer enn tilfeldig distribuert? Når det gjelder identitet, hvordan kan vi da, uten dette begrep gripe det faktum at vi tross all forandring også har en opplevelse av å forbli oss selv i en ubrutt kontinuitet og at andre mennesker som regel gjenkjenner oss uansett hvor mye »identitetsarbeid« vi har prestert siden sist?

Å snakke om kjønn og identitet forutsetter altså at man finner en farbar vei tvers over den teoretiske slagmark som i dag utgjøres på den ene siden av den *kulturelle feminismes tendens til essensialisme* og på den andre siden av den *poststrukturalistiske feminismes tendens til nominalisme*. Det vil si på den ene siden en polaritetstenkning hvor menn og kvinner beskrives i mer eller mindre universaliserende termer, på den andre en avvisning av å definere kvinner i det hele tatt. Den amerikanske feministen Linda Alcoff har i en artikkel om disse to teoretiske posisjoner i dagens kvinneforskning formulert dilemmaet slik:

A subjectivity that is fundamentally shaped by gender appears to lead irrevocably to essensialisme, the posing of a male/female opposition as universal and ahistorical. A subjectivity that is *not* fundamentally shaped by gender appears to lead to the conception of a generic human subject, as if we could peel away our »cultural« layers and get to the real root of human nature, which turns out to be genderless. Are these really our only choices? (Alcoff, 1988:424).

Det Alcoff peker på er at den nominalistiske posisjon faktisk kan ende opp i presis samme problem som den essensialistiske: Hva enten kjønnsidentiteten forstås innenfor en dualistisk modell (kvinneidentitet versus manneidentitet) eller er å forstå som en posisjon i den patriarkalske diskurs som enhver kvinne befinner seg innenfor, er det vanskelig å gjøre rede for hvorfor det er *forskjeller* mellom kvinner både individuelt og historisk. I den essensialistiske posisjon ligger det en fare for en stereotypisering av kvinner, i den postfeministiske posisjon til gjengjeld en fare for å havne i det klassiske liberale menneskesynet hvor alle menneskelige partikulariteter (kjønn, klasse, rase osv) er irrelevante for dets vesen (bak diskursene er vi alle like) (Alcoff 1988:420).

I denne artikkelen skal jeg prøve å formulere en tredje vei når det gjelder å forstå kjønn og identitet. Jeg skal gjøre det dels gjennom en teoretisk diskusjon rundt begrepene identitet, subjektivitet og diskurs, dels gjennom en analyse av en ung jentes identitetsarbeid. I teoretisk diskusjonen tar jeg mitt utgangspunkt i den sammensatte postfeministiske leiren da jeg antar at »den tredje vei« vil være å finne nærmere den nominalistiske enn den essensialistiske posisjonen.

Identitet, subjekt og diskurs

Et fellestrekk ved de ulike varianter av postfeministisk kritikk er en skepsis til identitetsbegrepet. Identitetsbegrepet hører hjemme i en fenomenologisk eller humanistiske psykologi og brukes vanligvis i betydningen selvbylde: Det subjektive referansepunkt, opplevelsen av hvem man selv er og hvordan verden er. Gjennom den »strukturalistiske tendens« i det 20 århundredes human- og sosialvitenskaper, som også postfeministene på ulike måter bygger videre på, anfektes denne forståelse av mennesket:

»Ved ikke lenger at tage mennesket for givet, ved metodologiske at se bort fra mennesket og pege på nye objekter såsom det ubevidste eller sprogets og de symbolske udvekslingers anonyme struktur anfægter disse modvidenskaber på forskellig vis forestillingen om »mennesket« som et selvbevidst og suverænt subjekt og peger istedet på dets decentrering.« (Kristensen, 1990:112)

Poenget i denne desentrering av subjektet er dels at individet ikke kjenner seg selv fullt ut, dels å understreke individets karakter av å være samfunnsmessig konstituert. Den opplevde identitet representerer derfor ikke noen endelig »sannhet« om mennesket, men i høyden en levet fiksjon om en slik sannhet eller autensitet. Subjektet konstruerer altså sin identitet, samtidig som dette konstruerende subjekt også selv er konstruert. Spørsmålet er da: Hvordan og av hva er subjektet konstruert? Som sitatet ovenfor antyder gis det her litt ulike svar avhengig av om man sogner til Freud eller til Foucault og avhengig av hvordan man leser disse herrer. Og svarene smitter også av på hva begrepet »subjekt« egentlig står for i de ulike teoritradisjoner.

Blant de som holder en knapp på Freud forstås subjektet som konstituert gjennom *ubevisste fantasier og begjær*. I den tyske og i et visst omfang også den angelsaksiske psykoanalytiske sosialiseringsteori inkorporeres identitetsbegrepet som en avgrenset del av et mer overordnet subjektivt begrep: Subjektivitet betegner hele den psykiske struktur, med bevisste og ubevisste lag som konstituerer individet som samfunnsmessig vesen. Identiteten blir altså her nærmest »den bevisste avdeling« av subjektiviteten. I den franske psykoanalytiske tradisjon, som er den jeg vil fokusere på her, brukes subjektivitetsbegrepet i høyere grad bare i forbindelse med det ubevisste. Her inkorporeres identitetsbegrepet nettopp ikke. De Lacaninspirerte psykoanalytiske feminister kritiserer både den kulturelle feminisme og det som betegnes som mer funksjonalistiske utgaver av psykoanalytisk teori (ego-psykologien og objektrelasjonsteorien) for å overse de ukontrollerbare effekter som det ubevisste har på menneskers følelser og handlinger. Den kulturelle feminisme kritiseres for å eksternalisere makten og dermed operere med et undertrykt, men likevel helt ubeskadiget kvinnelig subjekt. Den funksjonalistiske psykoanalyse kritiseres omvendt for å

reducere det kvinnelige subjekt til å være identisk med sin egen undertrykkelse. Mens f eks Chodorow bruker psykoanalysen til å forklare hvordan kvinner flest utstyres med en psykisk struktur som gjør at de har lyst og evne til å videreføre deres egen undertrykkelse (Chodorow 1978 – jf også Monica Rudbergs og min bok om »Historien om jenter og gutter« (1989)), så poengterer Jacqueline Rose i sin etterhvert klassiske artikkel at psykoanalysen er en teori om sosialiseringens (nødvendige) mislykkethet. Det ubevisste yter motstand mot alle sosiale identiteter hevder Rose (med Lacan): »...an endless pressure of the unconscious against any individual's pretension to a smooth and coherent psychic and sexual identity« (Rose 1986:93) – f eks den kjønnsidentitet som kvinner innbilles å ha innen en patriarkalsk orden. Men »det kvinnelige« er ikke annet enn en språklig fiksjon som dekker over alt det i det ubevisste som hele tiden må utgrenses for at en avgrenset identitet som mann kan skapes (Engberg 1990:63). Det kvinnelige kan derfor aldri fastlegges, men kun studeres gjennom plutselige gjennombrudd fra det ubevisste som nettopp ikke kjenner til kjønnsforskjeller. Det interessante må dermed være å finne ut av hva som *protesterer* mot kjønnsidentitet (hos både menn og kvinner), ikke å gjenta og fikserer fantasien om den. Poenget hos de Lacaninspirerte postfeminister er altså at det er en radikal diskontinuitet mellom (fiktiv) identitet og (ubevisst) subjektivitet og at kjønnsidentiteten hører til i den fiktive avdelingen.

Blant de postfeminister som sogner til Foucault er kritikken vendt mot hele dette psykoanalytiske konseptet, hva enten det er i den objektrelasjonsteoretiske eller den lacanianske versjon. For dem er subjektet ikke gitt gjennom det ubevisste, men alene gjennom språket. Det er diskursenes anonyme makt, mer enn den psykologiske utviklingshistorie som skaper subjektet. Denne forståelse av subjektet tenderer dermed egentlig mot det subjektløse: Det er de overordnede samfunnsmessige strukturer, utenfor de konkrete menneskers horisont og handlingsrom, som er historiens egentlige »subjekt«. En ekstrem utgave av dette synspunktet er at forestillingen om det menneskelige subjektet dermed i seg selv er en fiksjon. Forestillingene om en indre psykisk verden, og dermed om en (kjønnet) opprinnelse til denne indre verden, avskrives som kulturell myte. Tilbake er en rekke språklige posisjoner »an interplay of attributes without an abiding or unifying substance« (Butler 1990:331). Det er ikke subjektet som har begjær og fantasier, men omvendt fiksjonen om subjektet som installeres gjennom fantasier om slike indre fenomener. Hvis kvinnelighet hos Lacan og Rose er en språklig fantasi, så blir den f eks hos den amerikanske postfeministen Judith Butler en dobbelt språklig fantasi: en fantasi om noe kvinnelig inne i en fantasi om et subjekt. Hvem som egentlig er bærere og formidlere av disse fantasier er det som sagt ikke så lett å få tak i (jf tendensen til subjektløshet). De Foucault-inspirerte postfeministene har moderert sine uttalelser om subjektets fiktive karakter betydelig i det siste (se f eks antologien *Feminist Theorize the Political* fra 1992, redigert av Judith

Butler og Joan W.Scott), og står nå mere på linje med den sene Foucault som understreker at subjektets genealogi er å forstå som en teori om subjektets fødsel, snarere enn om dets død (Kristensen 1990). Likevel virker det som om det individuelle subjekt ikke riktig har noen interesse for disse postfeminister, noe som antakeligvis henger sammen med at deres forskningsgjenstand er litterære og filosofiske tekster, ikke levende mennesker. Dette betyr også at subjektbegrepet i denne tradisjon egentlig tenderer mot å falde sammen med identitetsbegrepet: begge er like fiktive. Bak menneskets ulike selvkonstruksjoner står bare diskursenes anonyme og overindividuelle makt. Hvor den psykoanalytiske forståelsen vektlegger en distinksjon mellom identitet og subjekt, legges distinksjonen i den foucaultske forståelsen snarere mellom identitet/subjekt og diskurs.

Nå kunne man jo si at det kan komme ut på ett om det er språket eller det ubevisste som utgjør våre blinde fortolkninger: også det ubevisste kan forstås som et språk, som en rekke innskrifter som konstituerer subjektet. Sett fra en annen synsvinkel blir det imidlertid stor forskjell på om man snakker om diskurs eller subjekt: subjektet kan være konstituert av diskurser, men *hvordan* skjer denne konstitueringen? Hvordan blir diskurser *til* subjektivitet? Hvordan kommer det personlig livshistorie og opplevd identitet ut av språkets anonymitet? Ikke alle diskurser taler i samme grad eller like høyt gjennom oss. Selv om våre diskurser er kulturelt gjenkjennelige, har vi ofte individuelle yndlingsdiskurser (offeret, sadisten, den misforståtte, den paranoide, den moderlige, den ufeilbarlige osv osv). Ut av det felles oppstår det noe individuelt. I motsetning til tekster som kan beskrives som en *konstellasjon* av diskurser, består subjektet av diskurser som er *båret, levet og følelsesmessig forankret* i en bestemt kropp og i et bestemt liv. For å få diskurser til å bli subjektivitet trengs en tidsdimensjon, kropp og følelser. Det er altså nødvendig med et skille mellom individ og kultur, uansett hvor mye individet er et kulturelt produkt og selv er produsent av kultur. Diskursbegrepet kan ikke erstatte subjektivitetsbegrepet. Vi trenger både distinksjonen mellom identitet og subjekt (som fanger opp flertydigheten i individet) og distinksjonen mellom subjekt og diskurs (som fanger opp både forskjellen på og forbundetheten mellom individ og kultur).

I den lacanianske versjon av postfeminismen fastholdes et subjektbegrep knyttet til individets psykologiske fødsel. Subjektet kan ganske visst bare bli til som subjekt gjennom sin spaltethet, men denne spaltetheten finnes i ethvert sosialisert individ og kommer til uttrykk i det ubevisstes protest mot enhver identitetstilskrivning. Imidlertid er den utviklingshistorie Lacan forteller om subjektets splittelse og kjønnet som maskerade såpass universell at den kanskje må betegnes mer som en strukturalistisk antropologi enn som et bidrag til en spesifikk psykologisk teori (Gullestad 1992). Det er i hvert fall vanskelig å se hvordan individuelle historier og historisk forandring får plass i den overveldende determinasjon av fars lov. Her kan man være enig med Judith Butler i at opprinnelsesmyten i seg selv

kan ende opp i en ny form for essensialisme (jf kritikken av de franske »forskjellsfeminister«).

Den postfeministiske mistenksomhet overfor identitetsbegrepet og dens påpekning av subjektets konstruerte karakter er viktig. Spørsmålene etter besøket i den postfeministiske leiren blir hvordan man fastholder et begrep om subjektivitet som noe annet og mer enn diskurser og hvordan man unngår å ende opp i universelle utviklingshistorier om dette subjektet. Hvordan kan vi formulere en psykologisk teori om subjektet som er forenlig med en forståelse av variasjon og forandring? Hvordan griper vi dialektikkene mellom subjektivitet, diskurser og identitetsarbeid?

Den magiske blokk

Av gode grunner må vi tenke i bilder når vi lager teorier om den indre verdens beskaffenhet. Objektrelasjonsteorien fremkaller lett et bilde av subjektiviteten som bygget opp av små legoklosser og dermed som en bestemt fysisk lokalitet med en bestemt møblering. Lacans teori fremkaller (i hvert fall hos meg) et bilde av et speilkabinett uten utgang, overvåket av en streng patriark. Det første bilde gir mulighet for individuell variasjon mellom mennesker, men i mindre grad for forandring når først innflyttingen har funnet sted (subjektivitet som determinerende struktur). Det andre bildet gir lite rom for både individualitet og forandring (subjektivitet som universell struktur). Et bedre bilde finner vi kanskje i en liten artikkel av Freud fra 1925 hvor det psykiske apparat beskrives som en »magisk blokk«: subjektet er som en vokstavle som det hele tiden kan skrives nye innskrifter på uten at de gamle går tapt. Den magiske blokk består av to lag: en bløt vokstavle og over den et tynt, gjennomsiktig blad som det skrives på. Når man løfter dette tynne bladet forsvinner skriften tilsynelatende, men som Freud finurlig forklarer oss: »det skrevnes varige spor fastholdes på selve vokstavlen og kan læses ved passende belysning« (Freud 1976:210). Ved dette bilde viser Freud oss at varighet og forandring ikke utelukker hverandre: Vårt sjelelige apparat er av en slik art at »det på ubegrenset måte (er) mottagelig for stadig nye perceptioner og skaber alligevel varige – om end ikke uforanderlige – erindringsspor av dem« (p.208).

Et slikt bilde gjør det mulig å fastholde et visst utviklingsperspektiv på subjektivitet, uten å ende verken i determinisme eller universalisme. Som jeg sa før er det nødvendigvis en tidsdimensjon knyttet til kroppens vei fra fødsel til død og i denne dimensjon strider det mot all erfaring å se bort fra alderens betydning. For å bli i bildet: ulike *skrifttyper* introduseres kanskje i ulike aldre og livsfaser (det psykologien pleier å kalle utviklingsstadier eller utviklingsoppgaver). Men *omfang* og *innhold* av det som skrives inn kan være forskjellig fra individ til individ. Når det gjelder de aldersspesifikke skrifttyper så kan vi tenke f eks i lacanianske termer som imaginær og symbolsk orden, eller vi kan tenke i objektrela-

sjonstermer som symbiose, narsissisme, separasjon, tilknytning, triangulering, genitalitet. Det er gjennom disse innskrifter at individet blir til som subjekt. Gjennom innskriftene blir voksen, som før bare var et biologisk gitt potensiale, til subjektivitet. Det at de ulike innskrifter skrives på samme blokk gjør det klart at de *dels* vil » snakke i munnen på hverandre«, *dels* vil kreve ulik og i visse tilfeller »særlig belysning« for å bli synlige, og *endelig* at det hele tiden kan skrives nye tilføyelser også med gamle skrifttyper. På den måten vil barndommens innskrifter ikke være determinerende for senere innskrifter, men vil likevel kunne rekonstrueres som del av en sammenheng i etterhånd. Utviklingsforløpet unndrar seg dermed en lineær fremskridende og funksjonalistisk logikk, men vil på den andre siden heller ikke være karakterisert av en fullstendig blind tilfeldighet. Utvikling og forandring vil si at identitetsarbeidets innskrifter på det tynne bladet kommer i berøring med subjektivitetens vokstavle. Kreativitet og psykisk bevegelse kan i dette bildet forstås som evne til å kunne bevege seg relativt fritt mellom tidligere innskrifter (uansett skrifttype og innhold) og å være åpen for nye.

Kjønnen subjektivitet

Hvordan skrives nå kjønnen inn på denne magiske blokk? Hva betyr kjønn for subjektiviteten? Vokstavlen får kjønn gjennom innskriftenes skrifttype og innhold. Med skrifttype tenker jeg for det første på at kjønnen alltid vil brytes med den narsissistiske skrifttype (vi er ikke alt, kan ikke alt, vi er kun det ene kjønnen). For det andre at kjønn dermed også blir grunnlag for at vi blir til som subjekter. Kjønnen er, sammen med generasjon, den første separasjonsdimensjon. »Baby« og »jente« eller »gutt« er de første resultater av barnets identitetsarbeid. I motsetning til alle andre identitetslementer er kjønn og størrelse noe som gir barnet identitet overfor dets aller første konkrete andre (det gjør f eks klasse og nasjonalitet ikke og kun i de færreste tilfeller rase). Men også det innhold subjektiviteten dannes av er kjønnen: de konkrete andre har selv et kjønn og deres omgang med barnet vil neppe heller kunne være uavhengig av barnets kjønn. På den måte flettes følelser av lyst og ulyst sammen med bilder av og diskurser om kjønn. Kjønnete innskrifter er altså ikke til å unngå, men *innholdet* er ikke dermed gitt. Innholdet som knyttes til kjønn vil variere både kulturelt og individuelt – diskursene kan være bestemt av både klasse, etnisitet og nasjonalitet i tillegg til mer spesielle forhold. Den kjønnete subjektiviteten *er* ikke noe bestemt, men *blir* til noe bestemt for hvert enkelt individ.

For å konkretisere dette noe kan vi ta for oss en ung jente som nettopp ikke er noen »typisk jente« (kjønnen subjektivitet som bestemt innhold).¹ Camilla som er 20 år og russ² da hun blir intervjuet i 1991 har valgt »guttefag« på gymnaset og har lenge siktet mot en bestemt teknisk utdanning.

Hun kler seg ganske kjønnsnøytralt (olabukser og genser), liker best å omgås med gutter og har stort sett bare hatt gutter som venner gjennom oppveksten. Også i hennes væremåte opplever jeg trekk som jeg forbinder med noe »tradisjonelt maskulint«: hun er målrettet og ambisiøs, reflektert og saklig i sin stil. Selv om hun virker søt og åpen, innbyr hun ikke til venninnetimitet: hemmeligheter og betroelser er det lite av i intervjuet. Den hyppige latter i intervjuet har mere preg av »intellektuell inneforståthet« enn av følelsesmessig appell. Sammenlignet med andre jenter jeg har intervjuet opplever jeg at hun »mangler« relasjonsorientering, intimitetsorientering og glede ved det estetiske. Likevel opplever jeg henne ikke som »maskulin«. Dette skyldes nok dels at hun har visse »feminine« attributter: hennes utseende (liten og med eplekinn og vakkert langt hår) og hennes søte og åpne væremåte, dels at hun gir et ganske harmonisk og integrert inntrykk: Hun er seg selv, uten påfallende problemer. Selv om hun fremviser verdier og væremåter som jeg forbinder med tradisjonell maskulinitet, opplever jeg henne altså på ingen måte som ei jente med noen »usikker kjønnsidentitet«. Dette bekrefter hun også selv: hun er veldig fornøyd med å være jente og kunne ikke *tenke* seg å være gutt.

Det er ikke noe i veien med Camillas selvilde. Hun beskriver seg selv som en person som har det beste av det vi vanligvis forbinder med »mannlige« og »kvinnelige« egenskaper:

»Jeg er veldig *glad* (...)også er jeg veldig, jeg er jo egentlig ganske ambisiøs da, jeg lar ikke sånn ting komme i veien for at jeg har lyst til å gjøre noe, det *skal* gjennomføres (...)også er jeg egentlig ganske seriøs, også er jeg ganske åpen, *veldig* impulsiv (latter) også er jeg veldig (...)interessert i sånn nye, i å oppdage nye ting og sånn, synes det er spennende å reise, lære nye språk og leve i nye land og sånn«.

Hun beskriver også seg selv som ganske sterk psykisk: »ha'kke så lett for liksom å sette meg ned og begynne å grine³«. Formuleringen er dobbeltbunnet: den kan både bety at hun (heldigvis) har så mye selvkontroll at hun ikke setter seg ned og griner eller at hun (dessverre) har så mye selvkontroll at hun heller ikke har *lett* for å gjøre det. Uansett står selvkontrollen i en viss motsetning til et formulert ønske om å kunne slappe litt mer av. Hun har ingen nære venninner og føler ikke noe behov for å snakke med folk om personlige ting – synes ikke hun har noe å snakke om heller. Avslapning opplever hun best sammen med sin guttegjeng: De liker å ha det gøy med fester og sport og orker ikke folk som alltid skal være så seriøse. Likevel gir hun noen ganger i intervjuet uttrykk for en viss angst for ensomhet. Hun er litt engstelig for den forestående flytting ut av foreldrehjemmet og for at hun skulle komme til å sitte alene »kveld etter kveld, uke etter uke, måned etter måned«. En slik engstelighet gir også mange andre av de intervjuede jentene uttrykk for og den har dermed uten tvil å gjøre med livsfasen de er i. I Camillas tilfelle utgjør den likevel

en litt spesiell kontrast til det sterke og selvsikre selvilde og det enfatiske utbruddet en kontrast til det følelsesmessig reserverte inntrykk hun ellers gir.

Så langt virker det som om Camilla har en subjektivitet som minner mye om den som Monica Rudberg og jeg i »Historien om jenter og gutter« har beskrevet som typisk for gutter: autonomien er på plass, mens intimitetsiden er svakere utviklet og trenger organiserte former for å komme til uttrykk. Også når det gjelder Camillas forhold til kjærlighet og seksualitet stemmer dette bildet: Da hun får sin første kjæreste som 19-årig er det hun som tar initiativet både til forholdet og første samleie. Hun så ham ut, bestemte seg og handlet. For Camilla er det fine med forholdet til kjæresten den nærhet de har uten ord. En nærhet som hun ikke får til i andre sammenhenger, og som det nettopp ikke kan snakkes om. Heller ikke i intervjuet hvor hun svarer meget knapt og sjenert på spørsmål om følelser og seksualitet. Hun medgir at hun ikke føler seg særlig sexy – har aldri greid å flørte og syns ikke at hun er typen til å gå i sexy klær. Hun mener også at de som gjør det ofte ser forferdelig billige ut. Hun prøver altså ikke å erobre sin kjæreste ved å iscenesette seg som seksuelt vesen, men ved å virke interessant og ved sin handlestyrke. Hun regner helt bestemt med at forholdet vil vare resten av livet.

Betyr nå dette at Camilla har en maskulin kjønnen eller evt. ukjønnen subjektivitet? Nei, for i så fall forveksler vi nettopp begrepet kjønnen subjektivitet med et bestemt diskursivt innhold. Kjønnen spiller så absolutt en rolle i Camillas subjektivitet. For det første kan vi konstatere at det ikke er mulig å beskrive subjektiviteten uten å gjøre det gjennom kulturens kjønnsbriller (jeg har tydeliggjort det i min beskrivelse, men en »kjønnsnøytral« beskrivelse ville bare ha vært en overflatisk maskering og en »dekonstruksjon« ville likevel ha forutsatt kjønnskapet til konstruksjonen for å bli forståelig). Min opplevelse av henne er altså betinget av en viss kjønnspolarisert diskurs: egenskaper og væremåter oppfatter jeg som typisk maskuline/feminine. Dette er imidlertid ikke bare et språklig fenomen, men også uttrykk for mine erfaringer med virkeligheten: jeg opplever Camilla som en utypisk jente fordi hun faktisk er annerledes enn de fleste andre jenter jeg har intervjuet.

Kjønnen er ikke bare tilstede via den kulturelle tolkningsramme, men også helt konkret tilstede i hennes egen livshistorie som bilder av hvem far og mor er i forhold til hvem hun selv er. Far beskrives som familiens følelsesmenneske. Han er en åpen og emosjonell person, som Camilla oppfatter dels som litt komisk ineffektiv, dels med en utidig tendens til å grave i andres personlige anliggende. Mor derimot beskrives som en effektiv, rasjonell dame som lar Camilla være i fred og beskytter henne mot fars velmente, men innpåslitne omsorg. Hun beskrives også som livsglad og ungdommelig. Samtidig med at hun representerer det effektive er hun også flinkere enn far til å slappe av og la være med å stresse. Camilla understreker at mor verken er noen typisk husmor *eller* en stresset

karrierekvinnene som har ofret familien på karrierens alter (begge foreldre har vært yrkesaktive gjennom hele Camillas oppvekst, mor dog i begynnelsen på deltid). Man får inntrykk av et identifikasjonsskift i puberteten: som liten var Camilla pappas jente og satt på fanget hos ham og ikke hos mor. I dag er det mor hun identifiserer seg med og synes hun ligner. Pubertetens frigjøringskamp rettet seg mot far og mor ble befrieren. Camilla sier at far hadde vanskelig ved å akseptere at hun ble eldre og fikk seg kjæreste. Hun sier forholdet til mor i dag er venninneaktig, men samtidig sier hun også at de ikke snakker om intime ting som f.eks. menstruasjon, sex, problemer, følelser. De har samme smak, låner hverandre klær, og mor gir Camilla råd om hvordan hun skal styre sitt liv. I Camillas subjektivitet er altså emosjonalitet, manglende selvkontroll og stress knyttet til mannlighet, mens rasjonalitet, selvkontroll og ro er knyttet til kvinnelighet. Det er kanskje derfor det er mer *gøy* å være sammen med gutta?

Det kan ut fra intervjuet virke som om det finnes noen uromomenter i Camillas kjønnete subjektivitet: Det er innskrifter på vokstavlen som snakker i munnen på hverandre. Hennes selvbeskrivelse som glad og sterk står i en viss motsetning til antydningen om angst for ensomhet, til lengselen etter å kunne slappe mer av og etter en nærhet uten ord, til irritasjonen på fars emosjonalitet, til følelsen av ikke å kunne være sexy og til den noe aggressive avgrensningen overfor jenter som er det. Disse uromomentene kan kanskje beskrives som »semiologisk uro« i de diskurser som Camillas subjektivitet er dannet av, men det forklarer ikke i seg selv hvorfor de får den emosjonelle betydningen de gjør. For Camilla uttrykker uromomentene seg som følelser av engstelighet, lengsel, aggressivitet – de knyttes til struktureringen av lyst og ulyst. Det er ikke mulig ut fra et intervju av denne karakter å si noe sikkert om hvorfra disse uromomenter stammer, men det kan virke som om Camilla bruker sitt forhold til menn til å dempe uroen: Det er de som skal fylle hullene i identiteten ut for henne, ordløst gjennom moro, nærhet og seksualitet. Gjennom mennene kan hun opprettholde sin forestilling om egen styrke og manglende behov for intimitet. Kjønn er altså dypt innvevd i Camillas subjektivitet, ikke som noen typisk »kjønnet subjektivitet«, men som en subjektivitet som er laget av kjønnstoff.

Det dobbelte identitetsbegrep

Camillas subjektivitet er altså kjønnset, men hva med hennes opplevde identitet? At Camillas subjektivitet er kjønnset betyr ikke at den er erkjent som kjønnset av henne selv. I alt det jeg hittil har sagt om Camilla er det *meg* som påstår at dette har med kjønn å gjøre – ikke Camilla selv. Fra Camillas perspektiv ville sannsynligvis det jeg har beskrevet rubriseres som hennes »personlighet«, ikke hennes »kjønnethet«. Monica Rudberg og jeg har i tidligere arbeider (Bjerrum Nielsen og Rudberg 1993a og

1993b) introdusert et skille mellom kjønnnet subjektivitet og kjønnsidentitet. Den kjønnete subjektiviteten er den kjønnete »væren i verden« som består av ureflektert og til dels også ubevisst kjønn (ubevisste bilder/diskurser og følelser knyttet til kjønn). Ureflektert kjønn er den måte kjønnnet er til stede som bakgrunn når man reflekterer over noe annet, f eks hva slags menneske man er, hva slags begjær man har, hva slags følelser man opplever å ha. Kjønnsidentiteten kan da omvendt defineres som det reflekterte kjønn. Den måte subjektet ser seg selv *som* kjønn. Som overordnet begrep er det vi i daglig tale kaller kjønnsidentitet altså både *noe man er* (som kjønnnet subjekt) og *noe man har* (kjønnsidentitet forstått som selvbilde som kjønn). Dobbeltheten betyr også muligheten for ulike typer av spenningsforhold mellom kjønnnet subjektivitet og kjønnsidentitet. Det bilde man har av seg selv som kjønn kan være helt eller delvis ute av trinn med den kjønnete subjektiviteten (se Bjerrum Nielsen & Rudberg 1993a).

Den danske kulturhistoriker Johan Fjord Jensen har gjort oppmerksom på at denne dobbelthet også gjelder kulturbegrepet (Fjord Jensen 1988). Kultur er på den ene siden en refleksiv prosess: vi definerer gjennom våre kulturprodukter hvem vi er eller gjerne ville være, på den andre siden er kultur også det vi bevisstløst er, uten å gjøre det til gjenstand for refleksjon. På den ene siden er kultur noe man har, noe man skaper, på den andre siden er kultur noe man er, noe man selv er skapt av. Fjord Jensens poeng er nå at disse to definisjoner ikke skal forstås som alternative (slik de ofte blir når et estetiske kulturbegrep settes overfor et antropologisk, eller, i vårt tilfelle, når konstruksjonisme settes overfor dekonstruktivisme/psykoanalyse), de skal tvert imot forstås som komplementært forbundne:

»Ingen kulturell proces kan finde sted, som ikke har en tavshed eller blindhed som forudsætning (...) Ligeså lidt kan en kulturell proces udfolde sig, som ikke danner ekspressive fortolkninger av den »blinde« tilværelse og de »tause« erfaringer« (Fjord Jensen 1988:173).

Å tale om noe forutsetter taushet om noe annet. Det normative er skjult bakgrunn for det deskriptive, samtidig som det deskriptive er forutsetningen for at vi i det hele tatt kan være normative. Det er tale om figur og grunn, slik at det ene er bakgrunn for det annet og det annet for det ene. Man kan ikke se begge deler samtidig, men det man ikke ser forsvinner ikke av den grunn: »I dette spill gemmer sig hele kulturalysens problem« sier Fjord Jensen (p.174) – og, kunne man tilføye, også hele identitetsbegreps.

Distinksjonen mellom identitet og subjekt – som med Freuds metafor kan forstås som forskjellen mellom det tynne bladet med innskrifter og vokstavlen som preges – skal altså ikke forstås som en spalting mellom fiksjon og virkelighet, mellom overflate og dybde. Den skal derimot forstås som en subjektiv dialektikk mellom to like »virkelige« – eller for den sags skyld like »diskursive« – instanser i det psykiske liv. En dialektikk som

resulterer i det »magiske« forhold at forandring ikke utelukker varighet, og varighet ikke utelukker forandring. Uten innskrifter intet identitetsarbeid, uten vokstavle intet subjekt. Uten innskrifter ingen forandring i subjektiviteten, uten vokstavle intet subjekt for identitetsarbeidet.⁴ Identitet og subjektivitet forutsetter og påvirker altså hverandre, men kan ikke avledes av hverandre. På samme måte som begge deler igjen forutsetter, men ikke kan avledes av de skiftende samfunnsmessige diskurser. Magien oppstår fordi det er to selvstendige, men dynamisk forbundne instanser i det psykiske liv, ikke bare en. Og fordi disse instanser hver for seg står i et utvekslingsforhold til de skiftende samfunnsmessige diskurser. Det gjelder også når magien dreier seg om forandring av kjønn.

Kjønn som prosess

Kjønnets subjektivitet og kjønnsidentitet kan altså forstås som ureflektert versus reflektert kjønn, som vokstavle og skriveblad for å bli i Freuds metafor. Det betyr ikke at den kjønnete subjektiviteten er utilgjengelig for refleksjon i andre dimensjoner. Noen ganger skrives/reflekteres det over kjønn på skrivebladet, andre ganger om andre ting (jf Camillas refleksjoner over hvem hun selv er som person). Men i den grad nye innskrifter reflekterer vokstavlens tidligere innskrifter *som kjønn* (og f.eks ikke som personlighet), så blir denne delen av den kjønnete subjektiviteten å betrakte som kjønnsidentitet. Utvekslingene mellom reflektert og ureflektert kjønn kan ses som en prosess, hvor det innskrives stadig nye samfunnsmessige diskurser om kjønn på den magiske blokk, samtidig som de med varierende hell integreres i, forandrer og synliggjør de skrifter som allerede er der. La oss se på hvordan dette går for seg i Camillas tilfelle.

Umiddelbart kunne man tenke seg at det måtte være en motsigelse for Camilla at det hun og hennes mor representerer kulturelt sett forbindes som mannlighet. Denne motsigelsen løser Camilla imidlertid ved å overskrive kjønnsdikotomien med en annen diskurs som handler om »moderne« og »gammeldags« kvinnelighet, en diskurs som står kulturelt til rådighet ikke minst for jenter i hennes alder og i hennes generasjon. Det emosjonelle og ineffektive er nemlig ikke bare koblet til far, men også til Camillas bestemødre som beskrives som gammeldagse, trangsynte og til dels irrasjonelle personligheter. I motsetning til det er det rasjonelt kvinnelige knyttet til opplysning, individualisering og modernitet. Gjennom sin rasjonelle væremåte fremstår Camilla dermed for seg selv og for andre som en moderne kvinne, lik sin mor, men ulik sine bestemødre og sin far som er gammeldagse.

Med så store forskjeller mellom kvinner har Camilla tendens til å mene at individuelle forskjeller nok er større enn kjønnsforskjellene. Likevel blir den, i hennes øyne, moderne rasjonelle og den gammeldags irrasjonelle kvinnelighet i neste omgang til en ekte versus en kulturelt konstruert

kvinnelighet. Camilla tar ikke bare avstand fra, men utviser også en slett skjult forakt for alt det hun oppfatter som koblet til den gammeldags kvinnelighet. Det gjelder ikke bare overdreven intimitet og emosjonalitet, men også overdrevent håndarbeid, husarbeid og opptatthet av det estetiske. Hun kobler ofte tradisjonell kvinnelighet med dumhet: det er dumme jenter som velger kvinneyrker i stedet for å bruke sine evner til noe ordentlig »Herlighet! Det er jo helt *teit*⁵, når de er så flinke, hvorfor kaste bort det på det, kan'ke heller andre...bli det da?«. Tradisjonell kvinnelighet står også i motsetning til individualisering: jenter som henger sammen kontrollerer hverandre. Og det er knyttet til seksualisering av utseende: sminke, overdrevent »søte« eller billige klær, »så du virkelig ser ut som et ludder«. Hun var selv litt lik de andre jenter i puberteten (uselvstendig, konform, opptatt av utseende, gikk i »søtt« tøy), noe hun beskriver med ironi og noen forakt. Det er altså ikke bare hennes kjønnete subjektivitet, men også hennes konstruksjon av hva som er akseptabel kvinnelighet som får henne til å foretrekke gutter fram for jenter som venner. Den negative kulturelle kvinnelighet står i motsetning til en positiv naturlig kvinnelighet som er viklet ut av fortidens ideologiske svøp: Det Camilla reflekterer som naturlig kvinnelighet hos seg selv er da dels sin *åpenhet* (gutter har vanskeligere å snakke om personlige ting), dels sin *psykiske* styrke (kvinner er sterkere enn menn) og endelig sin *lyst til å få barn* som hun mener kvinner har fra naturens hånd sterkere enn menn.

Camilla har altså to motstridende bilder av kjønn på sitt skriveblad: Det ene handler om de dumme jenter og de reale gutter. Det andre om de sterke kvinner og de svake menn. De to diskurser forenes imidlertid i en avstandtagen fra likestillingspolitikk, i hvert fall i form av kjønnskoteringsregler: det er urimelig at dumme jenter skal kunne forbigå reale gutter, samtidig som det er urettferdig at i forveien sterke kvinner skal gå foran svakere menn. Også i andre sammenhenger er det hennes egen følelse av naturlig kvinnelig styrke som får henne til å reagere mot likestilling: Fordi kvinner både er sterke og har alle fordelene i en likestillingstid, er det kun rett og rimelig at de kompenserer litt på hjemmefronten ved å oppvarte mannen. Den kvinnelige posisjon blir da ikke den undertrykte tjenerinne, men den sterke omsorgsfulle mor overfor et lite barn. På samme måte må hun passe seg for ikke å triumfere med sin styrke, f.eks er hun nøye på ikke å skryte av sine karakterer hvis kjæresten har fått dårligere enn henne. Og selv om det er hun som bestemmer i forholdet, mener hun at dette skyldes at han gjerne vil ha det slik. Hun begynner av seg selv med p-piller fordi hun stilltiende antar at han ikke vil like å bruke kondom. Hun vil ha karriere, men ikke for enhver pris for det vil være mot hennes naturlige kvinnelige trang til å få barn og stelle for en familie.

Vi kan se hvordan Camillas kjønnsidentitsarbeid inngår i en dialektikk med hennes kjønnete subjektivitet. Hun er som en magisk blokk som hele tiden reflekterer over kjønnnet og reflekteres av kjønnnet. Hun bearbeider den kulturelle diskurs om kvinnelighet så den passer til hennes egen kjønn-

nete subjektivitet. I dette arbeidet bruker hun andre diskurser som er til rådighet (moderne/gammeldags, individualisering/konformitet, likestillingsideologien om kvinners styrke osv) og blander dem etter egen oppskrift. I dette er det et kreativt og nyskapende arbeid som både kan virke tilbake på hennes kjønnete subjektivitets uromomenter og på samfunnets oppfattelse av hva som er kvinnelig og mannlig. Ved hjelp av sitt eget identitetsarbeid kan Camilla f eks uten problemer føle seg som jente og enda som en vellykket jente. På den måte kan hun være med på både å endre eller sementere stereotypier om hva som er kvinnelig og mannlig. Hun kobler sin styrke til sin kvinnelighet. En del kvinnelige fenomener får ny betydning. Venninneskap betyr ikke mer utveksling av intimiteter, men å støtte og veilede hverandre i rasjonelle valg. Åpenhet betyr å være glad og spontan, ikke å vrenge ut sjela. På den andre siden ser vi *samtidig også* at hennes kjønnsidentitet brukes til å dekke til noen av uromomentene i hennes kjønnete subjektivitet. Hennes skarpe avgrensning overfor tradisjonell kvinnelighet tyder på det er ting her som på et ubevisst plan truer hennes egen kvinnelighetskonstruksjon. Hennes forakt for det vulgært kvinnelige avhjelper ikke hennes egen følelse av å være »usexy«. Hennes angst for ensomhet og ordløse lengsel etter intimitet rommes ikke helt i hennes forestilling om kvinners naturlige styrke. Fordi hun må bruke mennene til å dekke disse identitetshuller ser det også ut til at hun er villig til å bruke sin opplevde styrke overfor menn som frivillig underordning under dem. Dette er ikke bare en logisk motsigelse, men en logisk motsigelse som har en emosjonell begrunnelse. Her ser vi hvordan det som er nytt (kvinner er sterkere enn menn) samtidig kan videreføre noe gammelt (kvinners underordning), samtidig som denne motsigelsen også gir potensiale for forandring ved neste korsvei: Den dag strategien med frivillig underordning ikke mer virker etter hensikten, vil hun bli konfrontert med andre deler av sitt ureflekterte kjønn. Kjønnnet blir altså til og forandrer seg stadig i en prosess mellom vokstavlen og skrivebladet. Det er kun som fastfrosne øyeblikksbilder at vi kan fastlegge substansen.

Kjønn og moderne refleksivitet

Det ureflekterte og det ureflekterte kjønn utfordrer altså konstant hverandre. Men spørsmålet er om dette ikke er en prosess som foregår med høyere hastighet og høyere temperatur i dag enn tidligere. Den ustoppelige trang til å tematisere seg selv gjør det ureflekterte kjønn mer synlig enn før. Det er et poeng hos Fjord Jensen at det dobbelte kulturbegrep er en moderne bevissthetsform utviklet med fremveksten av det borgerlige samfunn. På samme måte som den magiske blokk vel også er et moderne produkt? Først er man sin kultur uten å vite det, dernest begynner man å tematisere seg selv i kulturelle produkter og gjennom denne selvobjektivering blir det etterhvert historisk mulig å få såpass distanse at man oppdager sin

egen kultur som en totalitet, som en livsform med et bestemt særpreg, forskjellig men parallell med andre livsformer. Det siste skritt forutsetter altså distanse og refleksivitet, at man kan tre utenfor den totalitet man selv er en del av fordi man ser at denne totalitet ikke var hele verden likevel. En slik distanseringsmulighet oppstår i det moderne samfunn gjennom en økt differensiering i tid, rom og livsformer: livsformene forandrer seg hurtigere, vi har større kjennskap til andre kulturer, differensieringen mellom subkulturer innen vårt eget samfunn er mer høylytt enn før, vi stilles som personer over for krav om stadig utvikling og forandring. Kulturbewisstheten blir til gjennom konfrontasjon og denaturalisering sier Fjord Jensen. Midt i den moderne forvirringen kan vi altså, paradoksalt nok, få bedre øye på oss selv.

Overført på kjønn kan man, med analogi til Fjord Jensen formulere det slik: Først når det historisk sett introduseres et moment av valg i forhold til kjønnskjebnen, differensieres kjønnsidentiteten ut som en figur mot en grunn. Man kan reflektere over hva slags manns/kvinneliv man ønsker seg (og dette skjer ikke samtidig for de to kjønn – se Bjerrum Nielsen og Rudberg 1993a og 1993b). Men derved oppdager man også seg selv som individ og dette gir igjen mulighet for den distanse som refleksivitet krever: ikke bare å reflektere over hva slags kvinne man vil være, men også over hvordan man reflekterer over dette og hvordan selve denne refleksjonen i seg selv kan være kjønnnet. Dermed rykker selve den kjønnete subjektiviteten inn i analysefeltet og refleksiviteten vil i visse tilfelle kunne skape den »særlige belysning« som gjør tidligere ureflekterte innskrifter lesbare. Camilla konstruerer seg en moderne kjønnsidentitet, delvis i overensstemmelse og delvis i strid med de herskende diskurser om kvinnelighet. Hvis denne kjønnsidentitet utfordres (enten innefra eller utenfra – hva den uten tvil vil bli i et hurtig foranderlig moderne samfunn) vil hun ha mulighet for å oppdage sin angst for ensomhet, intimitet og seksualitet og reflektere over hvordan disse sider av henne henger sammen med den måte kjønn er blitt installert i henne. Et annet eksempel: Da feministene i slutten av 70årene oppdaget at deres proklamerte nye identitet ikke fjernet alle avhengige og selvdestruktive tendenser i dem selv, ble opprøret mot patriarkatet utvidet med sinnet overfor mor. Gjennom den selvrefleksive prosess som fulgte både på det private og det kulturelle planet ble det mulig for en del av denne generasjonen å utvikle autonomien videre enn det de hadde klart i ungdomsalderen.

Disse eksempler viser også hvordan den moderne refleksivitet er en stadig dialektikk mellom fragmentering og nye helhedsdannelser. Sett fra en synsvinkel betyr fraværet av gitte kjønnsroller et tap av identitet. Sett fra et annet betyr muligheten for å konstruere sin egen kjønnsidentitet at det gradvis også skapes en kjønnnet subjektivitet som kan håndtere slike stadige utfordringer.

Mønstre i kaos

Jeg har lagt vekt på å beskrive Camilla som utypisk, men like fullt kjønnnet både når det gjelder subjektivitet og identitet. Jeg har også poengtert at begge deler må forstås som kjønn i prosess. Betyr dette at vi ikke i det hele tatt kan tale om mannlighet og kvinnelighet som bestemte innhold? I essensialistisk og polarisert forstand kan vi ikke det. I den individuelle livshistorie vil vi finne unike måter som kjønn fletter seg inn i subjektivitet og identitet og de vil være i stadig forandring. Men det betyr jo ikke at vi ikke vil kunne finne typiske innhold og mønstre i den kjønnete subjektivitet/kjønnsidentitet hos visse grupper av jenter og gutter, kvinner og menn. Det stoff som den kjønnete subjektiviteten og kjønnsidentiteten er gjort av er jo langt på vei likt for folk som lever på samme tid og sted og i samme kulturelle tradisjon: Likheter i familiemønstre, i oppdragspraksis, i manns- og kvinneroller, i aktuelle valgmuligheter, i diskurser om kjønn. De mønstre som i en slik sammenheng gir mannlighet og kvinnelighet et bestemt innhold vil imidlertid bare være å forstå som lokale sannheter om kjønn, begrenset av tid, rom og personer. Hvor begrenset eller omfattende et gitt innhold er, er det et empirisk spørsmål å svare på. Men selv innen for et slikt avgrenset tid og rom er det klart at »det typiske« vil oppstå på grunnlag av noe som under andre perspektiver fortøner seg som individuelle og partikulære forhold. Alt er egentlig helt spesielt, men det utelukker ikke at det trår mønstre frem i ulike belysninger. Det moderne kjønn kan nok i mindre og mindre grad beskrives i dualistiske termer, men større kompleksitet betyr ikke nødvendigvis at mønsteret blir ukjønn. I moderne naturvitenskap beskrives slike strukturer som ordnete mønstre av kaos: en kaotisk struktur kan på både et lavere og et høyere nivå vise seg å være ordnet. Men der er ikke av den grunn noen lineær sammenheng mellom orden og kaos. Kanskje det også vil vise seg å gjelde kjønnets uttrykksformer?

NOTER

1. Intervjuet med Camilla er foretatt i forbindelse med prosjektet »Jenter og gutter i forandring? Kjønnskontrast og generasjonsperspektiv«. Prosjektet, som gjennomføres i samarbeid med Monica Rudberg på Pedagogisk forskningsinstitutt, Universitetet i Oslo, er en tre-generasjonsstudie av endring av kjønnsidentitet hos unge jenter. I likhet med de øvrige 32 jenter som er intervjuet (yngste generasjon) omfatter våre data om Camilla foruten intervjuet også observasjon av henne i en 2-ukers periode mens hun gikk i 3.klasse på videregående skole. Hennes mor og mormor er også intervjuet, men disse intervjuer inndras ikke her.
2. I Norge er man russ når man tar studenteksamen, i perioden fra første eksamensdag og frem til sensuren faller.
3. Det norske ord »grine« er det som på dansk heter »tude« – altså den stikk motsatte betydningen av det danske ord »grine«.

4. Dobbelttheten er også parallell til distinksjonen mellom »meg« og »jeg« som er velkjent fra både sosialpsykologiske og psykoanalytiske teorier og poenget er at det alltid må forutsettes et »jeg« som uttaler at dette er »mig«. Vi kan ikke tenke uten å være noen, og vi kan ikke være noen uten å tenke. Vi kan godt reflektere over hvem vårt »jeg« er, men da blir dette »jeg« til »meg« som igjen konstrueres av et »jeg« vi ikke ser. Dette betyr på den andre siden at det »jeg« som hele tiden er forutsetningen for at jeg kan oppleve meg selv som »meg« selv må være konstruert: gitt meg som en opprinnelige speiling fra de andre. Jeg'et er på den måten konstruert, men blir gjennom denne prosessen nettopp i stand til å konstruere sin identitet forstått som selvbilder – og disse selvbilder kan naturligvis være mer eller mindre fiktive.
5. Det norske ordet »teit« er et slanguttrykk for dumt, tåpelig, idiotisk.

REFERANSER

- ALCOFF, LINDA (1988): Cultural Feminism versus Post-Structuralism: The Identity Crisis in Feminist Theory. *Signs* 13,3:405-436.
- BJERRUM NIELSEN, HARRIET og RUDBERG, MONICA (1989): *Historien om jenter og gutter: Kjønnssosialisering i et utviklingspsykologisk perspektiv*. Universitetsforlaget, Oslo.
- BJERRUM NIELSEN, HARRIET og RUDBERG, MONICA (1993a): Halløjt Tykke! Kontinuitet og forandring i psykologisk kjønn, i: *Dobbeltblikk på det moderne. Unge kvinners hverdagsliv og kultur i Norden*, red: Drotner og Rudberg. Universitetsforlaget. Oslo.
- BJERRUM NIELSEN, HARRIET og RUDBERG, MONICA (1993b): Gender, body and beauty in adolescence. *Young. Nordic Journal of Youth Research*, 1, 2.
- BUTLER, JUDITH (1990): *Gender Trouble. Feminism and the subversion of identity*. Routledge, London.
- BUTLER, JUDITH and SCOTT, JOAN W. (1992): *Feminists Theorize the Political*. Routledge, New York.
- CHODOROW, NANCY (1978): *The Reproduction of Mothering*. University of California Press, Berkeley.
- ENGBERG, CHARLOTTE (1991): Forklædt. Om køn og identitet, i: *Identiteter i forandring*, Kulturstudier 12, red: Fink og Hauge. Aarhus Universitetsforlag, Århus.
- FJORD JENSEN, JOHAN (1988): Det dobbelte kulturbegreb - den dobbelte bevidsthed, i: *Kulturbegrebets kulturhistorie*, Kulturstudier 1, red: Hauge og Horstbøll. Aarhus Universitetsforlag. Århus.
- FREUD, SIGMUND (1925): Notits om den »magiske blok«, i *Metapsykologi* 2. Hans Reitzel, København 1976.
- GULLESTAD, SIRI (1992): *Å si fra*. Universitetsforlaget, Oslo.
- KRISTENSEN, JENS ERIK (1990): Det moderne subjekts genealogi: Michel Foucaults subjektproblematik, i: *Subjektets status*, Kulturstudier 6, red: Hauge. Aarhus Universitetsforlag, Århus.
- ROSE, JACQUELINE (1986): *Sexuality in the Fields of Vision*. Verso, London.